

- szer, a vallásellenes hivatalos ideológia és a kultúrpolitika hatása.
- Az elvallástalanodás Magyarországon jelentős mértékben a családi szocializáció sérüléseinek következménye. A még zajló kultúrbojlás ismeretében a továbbiakban is feltételezhető a – főként az ifjúsági rétegekben manifesztálté váló – egyre általánosabb elvallástalanodás.
 - Az elvallástalanodás nálunk a nemzedékek közötti kulturális törés kifejeződése.
 - Az ifjúsági vallási megújulás: félig álom, de félig valóság, ami ellentmond a folyamatos és megállíthatatlan elvallástalanodás feltételezésének.
 - Az ifjúsági vallásosság: szembefordulás a felnőtt nemzedékekkel és a bevett kultúrával? Az ifjúsági vallási szubkultúrák mind a nagy egyházakon belül, mind a szektákban és az új vallási mozgalmakban sajátos jellemvonásokat mutatnak.

Imre Anna

Vallásosság a mai egyetemi hallgatók körében

Nehezen eldönthető kérdés, hogy az ifjúság körében észlelhető, az ifjúságra jellemző kulturális minták, ízlésvilág, nézetrendszerek mennyiben képezik az ifjúsági kultúra részét, s mennyiben jelentik adott társadalom számára egy szélesebb kultúra jövőidejét. Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét ifjúságspecifikus jelenségként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződéseként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követők idővel szükségképpen „kinőnek”. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s a ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva ezzel voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre. Mindkét álláspont mellett lehet érvelni, egyértelműen dönteni valamelyik mellett már nem. Érdemes azonban minden vizsgált jelenség kapcsán elgondolkodni a kérdésen: jelen esetben a vallásosság vizsgálata ad erre lehetőséget.

A fiatalok vallásosságának vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat mindkét vonatkozásban. A vallásosság mértékében vagy kifejeződési formáiban bekövetkezett változások értelmezhetőek egyrészt, mint az előző generáció mintáit elutasító fiatalok részéről valamiféle új, sajátos megismerési formák, értékek, életmódminták keresése, vagyis mint egyfajta generációs különállás, ifjúsági „etnocentrizmus” kifejeződése. Értelmezhetőek azonban ezek másrészt jelzéseként mint vallásosság generációs utánpótlására vonatkozóan. A vallásos magatartásban bekövetkezett változások, újabb tendenciák megjelenése többnyire az ezekre fogékonyabb fiatalok körében észlelhetők először, így a fiatalok vallásosságában valószínűsíthetően hosszabbtrávú tendenciák kezdetei foghatók meg minden körülmények közt. Magyarországon a helyzet még sajátosabb: a rendszerváltást követően a teljes vallásszabadsággal (1990. IV. tc.) lehetővé vált a legkülönbözőbb, korábban széles körben ismeretlen kiségyházak, (bázisközösségek, szekták, ezoterikus vallási mozgalmak) hazai, legális működése – ezek tevé-

kenységének megszaporodása már a kívülálló járókelők számára is napi tapasztalat. A sokféle, újonnan megjelenő keresztény és nem keresztény kultusz elsősorban a fiatalokat célozza meg, akik e téren gyakran meglehetősen tájékozatlanok, felkészületlenek, egyben azonban éppen ők a leginkább fogékonyak is az ilyen formákban megfogalmazódó kérdésekre.

Hogy a megjelenő új tendenciák milyen következtetéseket engednek meg, azt a jelenség közelebbi vizsgálata segíthet eldönteni.

Az egyetemista fiatalok vallásosságának, vallási hovatartozásának jellemzőit egy 1994-ben készült, magyarországi egyetemisták körében történt kérdőíves adatfelvétel vonatkozó kérdéseinek feldolgozása révén igyekeztünk feltárni. Egy empirikus vizsgálat az említett értelmezési problémákon túl módszertani nehézségeket is jelent a kutatóknak. A vallásosság, a felekezeti hovatartozás empirikusan nem könnyen vizsgálható jelenségek. Vitathatók maguk a vallásosság kritériumai, de a vallásosság mérhető dimenziói is (Szántó 1991). Vitatható, hogy kit tekinthetünk vallásosnak: aki tagja valamely egyháznak, felekezetnek, aki aktívan gyakorolja vallását, vagy aki vallásosnak vallja magát.

A módszertani nehézségekből, a kérdésfeltevés eltéréseiből következő nem lényegtelen különbségek mellett az eredmények terén azonban úgy tűnik, a legfontosabb tendenciák a különböző megközelítésekben kiindulva is egy irányba mutatnak: minden vizsgálatból kitűnnek a vallásosság mértékének változásai, s e változások társadalmi összefüggései. Ezek röviden (Tomka Miklós összegzésében): a vallásosság mértéke szoros összefüggést mutat a lakóhellyel, az életkorral, az iskolai végzettséggel és a felekezeti hovatartozással. A vallásosság jellemzőbb az idősebb és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség körében, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők közt magasabb a felekezeten kívüliek aránya. A felekezeti összetétel jellemző területi, társadalmi különbségeket is mutat (Tomka, 1994).

A fontosabb változási tendenciák: a felekezeten kívüliek arányának növekedése, a felekezeti kötődés gyengülése általában. A felekezeti kötődés azonban különbözőképpen érvényesül az egyes felekezetek közt: az egyes felekezeti csoportok társadalmi összetételét 19 év távlatában a bejegyzés alapján vizsgálva kitűnik, hogy szinte mindegyik felekezet az előregedés jegyeit mutatja, részarányát újratermelni hosszú távon a társadalomban csak a katolikusok és az „egyéb vallásúak” csoportja képes. A vallásosság mértéke különbséget mutat az egyes felekezetekhez tartozók között is. A vallásosságot felekezeti megoszlásban vizsgálva kitűnik, hogy a vallásosság, különösen az egyház tanítása szerinti vallásosság gyakoribb, valószínűbb a katolikusok és az evangélikusok, valamint az „egyéb vallásúak” körében, mint a református vagy az izraelita felekezetek esetében, ahol a vallásosok aránya a bejegyzetteknél jóval alacsonyabb.

A vallásosság mértékében bekövetkezett vizsgálatok szerint az elmúlt évek egyfajta vallási megélnkülést eredményezett, ami különösen a fiatalok esetében figyelhető meg. Tomka Miklós hosszabb időszakot átfogó vizsgálata szerint a vallásosság mértéke az elmúlt években emelkedett, a növekedés különösen nagymértékű a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező 20-49 évesek körében, ami hozzájárulhat a vallásos-

ság intellektualizálódásának és öntevékeny jellegének növekedéséhez (Tomka, 1990) Egy másik, az ifjúság körében a közelmúltban végzett vizsgálat adatai is azt támasztják alá, hogy növekvőben van a vallásosság iránti érdeklődés a fiatalok részéről: a vizsgálatban a megkérdezett 11-18 év közti korcsoportok 41-51%-a állította magáról, hogy vallásos (Stumpf, 1994).

A magyar egyetemista fiatalok körében végzett vizsgálat során a felekezeti kötődés vizsgálata mellett azt igyekeztünk feltárni, hogy a fiatalok milyen mértékben mondják magukat vallásosnak, gyakorolják e vallásukat, s hogyan viszonyulnak az újonnan megjelenő „ezoterikus”, „para” vallási mozgalmakhoz, képzetekhez. A vizsgálat során 504 fiatalot kérdeztünk meg az adott kérdésekkel kapcsolatban. Válaszaikat, tekintve, hogy a kérdezett fiatalok életkor és iskolai végzettség tekintetében meglehetősen homogén csoportnak tekinthetők, együttesen elemeztük, számottevő különbségeket csak nemi hovatartozás vonatkozásában tudtuk külön kimutatni.

A *felekezeti hovatartozást* vizsgálva a kérdezett fiatalok esetében a vallásosság mértékében és a felekezeti hovatartozás szerkezetében mutatkozó különbségek legláthatóbban a szülőkhöz viszonyítva ragadhatóak meg. A legszembetűnőbb különbség a fiataloknál a felekezeten kívüliek magas aránya, közel megkétszereződése a felekezeten kívüliek előző generációban képviselt arányához viszonyítva, ami nyilvánvalóan a szekularizációs folyamat előrehaladását mutatja. Felekezeti megoszlást tekintve a fiatalok közt legtöbben – a szülőkhöz hasonlóan – a katolikusok vannak, kis számban reformátusok, evangélikusok és egyéb vallásúak (1.sz. táblázat). Emellett észlelhető azonban még egy szerkezeti eltolódás is: a katolikusok részaránya relatíve növekvő, a reformátusok aránya a fiatalok korcsoportjában a szülőkéhez viszonyítva jóval alacsonyabb, mintegy felére csökkent, a más vallásúak aránya ugyanakkor növekvőben van: az apák esetében még nem fordult elő, az anyáknál 0,2% (1 fő), a kérdezett fiatalok körében arányuk 1,4% (7 fő).

1. táblázat

Felekezeti hovatartozás két generációban

	Apa	Anya	Kérdezett
katolikus	53,6	56,3	45,2
református	17,9	18,1	9,1
evangélikus	4,0	4,4	2,9
unitárius	0,2	0,4	0,2
izraelita	0,0	0,2	0,2
görög katolikus	0,8	1,6	0,4
ortodox	0,4	0,6	1,4
más vallású	0,0	0,2	1,4
egyikbe sem	19,8	15,7	37,3
nincs válasz	3,4	2,6	3,2

A *vallásosságot* a kérdőív 6 fokozatú skálán mérte, itt az első két kategóriába a kérdezettek 33,4%-a került – azok, akik valamilyen mértékben vallásosnak mondták ma-

gukat. Az aktív vallásgyakorlatot folytatók és az öndefiníciójuk szerint vallásosak aránya nem tér el lényegesen egymástól: templomba jár 36,9%, valamilyen rendszerességgel imádkozik 32,7%. A halál utáni élet lehetőségében a kérdezettek közel fele, 47,5%-uk hisz, azaz jóval nagyobb arányban, mint ahányan vallásosnak mondták magukat.

2. táblázat

Vallás-Melyik kijelentés illik rád?

	Fő	%
meggyőződéses vallásos vagyok	26	5,2
vallásos vagyok	142	28,2
gondolkodtam rajta, de nem vagyok vallásos	142	28,2
közömbös számomra	21	4,2
nincs kifogásom ellene	149	29,6
küzdök ellene	19	3,8
nincs válasz	5	1,0
Total	504	100,0

A vallásosság tartalmi változásait a hagyományos vallási képzetektől eltérő, *egyéb transzcendens képzetekhez*, ill. a *vallási kisközösségekhez* való viszony világíthatja meg. A kérdőív rákérdezett a kérdezett személyes életét befolyásoló lehetséges tényezőkre, s a befolyás mértékére is. Az emberi életet befolyásoló lehetséges tényezők közt a válaszokban nemcsak a vallásos hit (Gondviselés, természetfeletti erők) és a racionális elemek (saját akarat, véletlen, körülmények) jutottak szerephez, de más, vallásinak kevésbé tekinthető transzcendens képzetek ill. keleti eredetű vallási képzetek is (természetfeletti erők, a csillagok állása, előző élet, egyéb tényezők) (3.sz. táblázat).

Az említett tényezők közt legnagyobb szerepe egyértelműen a saját akaratnak van (75% számára döntő jelentősége ennek van), ezt követi a körülmények erősebb, ill. a véletlen valamivel gyengébb szerepe. Ezek mellett azonban még a más jellegű, a hagyományos keresztény vallásosság körén kívül eső transzcendens képzetek is relatíve jelentős szerephez jutottak: 25-28%-ban voltak, akik valamilyen mértékű befolyásoló erőt tulajdonítottak ezeknek, azaz akik nem zárták ki ezen tényezők (csillagok állása, előző élet) formáló erejét. (A természetfeletti erők megnevezés a vallásos képzetekkel és az alternatív képzetekkel is összhangban van, besorolása ezért valamelyikbe egyértelműen nem lehetséges.) Az, hogy nem zárják ki, természetesen nem jelenti, hogy minden esetben fontos szerepet tulajdonítanak ezeknek, a válaszokban valamilyen bizonytalan, vagy kismértékű hatást feltételező elképzelés jelenik meg leginkább. Jellemzően a csillagok állásának többen, gyengébb jelentőséget a lélek-vándorlásnak kevesebben, de fontosabb szerepet tulajdonítanak. Egy másik vizsgálat eredményei alapján szintén bizonytalan elfogadás jellemzi a fiatalabb, 10-17 éves korosztályt hasonló képzetek (akaratátvitel, horoszkóp, ufók) megítélésének tekintetében (Csepeli, 1994).

3. táblázat

A kérdezett megítélése szerint életét befolyásoló tényezők (%)

	egyáltalán nincs szerepe	kis mértékben	bizonyos mértékben	döntő mértékben	nincs válasz
saját akaratom	0,4	0,8	22,6	73,6	2,6
a véletlen	3,2	27,6	52,8	13,5	3,0
a körülmények	1,4	17,1	59,5	19,0	3,0
a Gondviselés	38,3	23,2	18,7	14,9	5,0
természetfeletti erők	57,5	20,8	10,7	3,6	7,3
a csillagok állása	72,2	16,7	5,8	0,4	5,0
az előző életed	75,2	9,9	5,2	3,4	6,3
egyéb tényezők	7,3	0,6	4,2	4,8	83,1

Mindezek után szembevetőd ezen „alternatív” vallásosságot képviselő csoportokhoz való viszony mássága: az újabb vallási mozgalmakkal a kérdezett fiatalok többsége nem rokonszenvezik, a sátánistákat kifejezetten elutasítják (4.sz. táblázat). Az elfogadási hajlandóság a legnagyobb a vallási kisközösségek esetében, számottevő arányban mondják, hogy hasonlóan élnek, s nem kevesen állítják, hogy rokonszenveznek velük, kifejezetten elutasítani csak kevesen utasítják el őket. Az okkultista csoportokkal szemben is toleránsnak bizonyultak a kérdezettek. Az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan a közömbösség és az ellenérzések, az elutasítás a jellemző magatartás, a sátánista csoportokkal szemben a közel egyértelmű elutasítás.

4. táblázat

Egyes vallási és más csoportokhoz való viszony (%)

	hasonlóan élek	tetsze- nek	közöm- bös	nem tetszenek	ellen- ségeim	nincs válasz
vallási kisközösségek	5,2	17,1	53,2	18,5	3,0	3,2
új vallási mozgalmak	0,2	3,6	37,7	44,0	11,7	2,8
okkultista csoportok	0,8	10,5	41,5	37,9	7,5	1,8
sátánista csoportok	0,2	0,4	6,7	53,2	37,9	1,6

A fenti tényezőket, a köztük lévő különbségeket *nemenként* vizsgálva nagy különbségek tűnnek ki mind a hagyományos vallásosság, mind az „alternatív” vallásosság területén. A vallásos hit láthatóan nagyobb fontossággal bír a nők számára, mint a férfiak számára, a vallásgyakorlás terén is aktívabbak a nők, mint a férfiak: a kérdezett nők 50%-a jár templomba, 40%-a imádkozik valamilyen rendszerességgel, a férfiaknak csak

28%-a jár templomba és 27%-a imádkozik. Öndefiníciója szerint a nők 40,9%-a, a férfiaknak csak 25,2%-a vallásos. A nem hagyományos vallásosság körébe tartozó transzcendens képzetek, vagy más vallási hagyományhoz tartozó képzetek terén ugyancsak a nők bizonyulnak fogékonyabbnak. A Gondviselés és a természetfeletti erők is a nők esetében játszanak nagyobb szerepet. A különbség azonban különösen szembeszökő az asztrológia és a lélekvándorlás képzeteinél: a csillagok állásának befolyásoló szerepét a férfiak 80,9%-a, a nőknek „csak” 70,6%-a. az előző élet befolyásoló szerepét a férfiak 85%-a, a nőknek csak 75,9%-a utasítja el. Mindezek mellett a saját akarat szerepe a nőknél erősebb, szemben a véletlennel és a körülmények hatalmával, amelynek a férfiak tulajdonítanak valamivel nagyobb szerepet.

A legnagyobb különbség a nemű hovatartozás tekintetében a halál utáni továbbélés kérdésében tapasztalható: a nők 56,6%-a hisz ebben, míg a férfiaknak csak 37,8%-a. E válaszban a nemek közt mutatkozó különbségben már feltehetően szerepet játszik a női többség mindkét vonatkozásban: a hagyományos vallásosság és az újabb képzetek terén egyaránt. A nők bizonyulnak fogékonyabbnak az alternatív vallási csoportokra is: vallási kisközösségekhez a 6,4%-uk, (a férfiak 3,4%-a), tartozik, és 21% rokonszenvezik ezekkel (férfiak 14%-a). Az okkultista csoportokat a lányok 15,4%-a tartja rokonszenvesnek, míg a fiúknak csak 6,4%-a. A nemű hovatartozás terén mutatkozó jelentős, nemzetközi tendenciákkal is egybeeső különbségek nem könnyen értelmezhetőek. A fokozottabb fogékonyosság lehetséges magyarázatoként felmerülhetnek lélektani és szocializációs okok egyaránt: a nők kisebb mértékű individualizáltsága, fokozottabb csatlakozási hajlama, stb. jelen esetben az értelmezést azonban a rendelkezésre álló adatok nem engedik meg.

Összegezve a fentieket, a legfontosabb tendenciák a fiatalok vallásosságának vonatkozásában megegyeznek a vallásosság terén az országos vizsgálatok eredményeként leszűrhető tendenciákkal. Számottevő körükben a felekezeten kívüliek arányának növekedése szüleik generációjához képest, s észlelhető egy eltolódás a valamilyen egyházhoz tartozók körén belül a felekezeti megoszlás szerkezetében is a katolikus és az egyéb vallású egyházak javára. Különösen szembeszökő a növekedés az egyéb valláshoz tartozók körében. Hasonlóság az is, hogy a valamely felekezethez tartozókhöz (a kérdezettek 62,7%-a) képest jóval kevesebben vannak a magukat vallásosnak tartók. Változás azonban fentiekhez képest, hogy ez utóbbi aránytól már nem marad el számottevően a vallásgyakorlás relatív gyakorisága – azaz a fiatalok körében relatíve megnőtt az aktív vallásosság.

A keresztény kultúrkörön belüli hagyományos vallásossághoz képest új jelenségek feltűnése vagy felerősödése is megragadható a vizsgált fiatalok körében: megjelenik a más kultúrához tartozó vallási képzetek (pl. lélekvándorlás) és nem vallási jellegű transzcendens képzetek (asztrológia) óvatos (érdeklődő?) elfogadása is. Ezek megjelenése azonban úgy tűnik, nem „váltja ki” a racionális képzeteket, életfelfogást, életvezetést, inkább kiegészíteni látszik azt. Az óvatos elfogadás, az óvatos viszonyulás jellemző ezen új vallási képzeteket, mozgalmakat terjesztő, hirdető csoportokkal, mozgalmakkal (új vallási mozgalmak, sátánisták) kapcsolatos véleményre is, szemben a hagyományos vallásosságot képviselő, de azt gyakran más módon megélő vallási kisközösségek s a nem vallásos transzcendens képzeteket hirdető csoportok (okkultisták) magasabb elfogadottságával.

Kérdés, hogy a fiatalok vallásosságának vonásai miként értelmezhetőek: a fiatalok ifjúsági „etnocentrizmusát”, ifjúságcentrizmusát fejezik-e ki, vagy a fiatalok vallásossága a vallási változások bizonyos mértékű előrelépője lehet. Úgy vélem, a kettő nem mond ellent egymásnak. A vallásosság aktív, öntevékeny formáinak erősödése és terjedése az ifjúság részéről egyszerre jelenthet egyfajta lázadást a vallásosságot inkább külsődleges elemekben megélő gyakorlattal szemben és tartós mintát szélesedő csoportok számára egyúttal. Kérdés marad így is: miként értékelhetőek ezek együttesen: egy új vallási megélnéülés kezdeteként vagy a szekularizációs folyamat előrehaladásaként? A válaszhoz nem áll rendelkezésünkre elég adat, s nem adott a kérdezettek reprezentativitása sem. Néhány hipotézis megfogalmazását mégis megkockáztatnánk a fenti elemzés és gondolatmenet alapján.

Feltehető, hogy a vallástalanok számának növekedése, a vallásosság közösségi formáinak megerősödése, illetve a nem vallásos képzetek megjelenése nem egymást kizáró folyamatok terméke, hanem két, azonos gyökerű jelenség egyidejű megjelenése: a szekularizációs folyamat és ennek egyik következménye, az elvallástalanodás egyszerre jelenik meg a fiataloknál a vallási megújulással, egyszerre figyelhető meg egyfajta racionalizálódási folyamat továbbvitele és egy újonnan megjelenő „irracionalizálódási folyamat” egymással párhuzamosan. A vallási megújulást, egyfajta új „áttekinthetetleniséget” eredményező „irracionalizálódási folyamatban” is többféle irány, igény megléte tételezhető fel: a transzcendencia iránti igény, az elveszett Egy és Egész utáni vágyból eredve, s a közösséghez való tartozás, a cselekvési orientáció iránti vágy, valamint egy ezzel szinte teljesen ellentétes törekvés a hatékonyság növelésére, a kiszolgáltatottság csökkentésére – egyes populárisabb transzcendens képzetek eszközeivel –, de elsősorban az egyéni élet keretein belül.

Az új vallásosság ereje, jelentősége ma még nehezen ítélnél meg. Feltevésünk szerint azonban ez, az új „irracionalizálódási folyamat” nem fordítja meg a racionalizálódás, a szekularizálódás folyamatát: valószínűbb, hogy a vallási kisközösségek, az új vallásosság, a zárt világgépek újraéledése a világnézeti pluralizálódás korában elsősorban a privát életben, vagy kis szubkulturális szigetek sokféleségében marad tartósan fenn. A társadalmi berendezkedés befolyásolása, saját közösségük határain túlmenő hatásuk azonban inkább csak más társadalmi folyamatokkal, megoldatlan problémákkal összefüggésben, azokkal „szövetségben” képzelhető el.

Az új *hiedelmek* megjelenése kapcsán szintén semmi nem utal rá, hogy ezek áthatnák az élet, a gondolkodás egészét, hogy megkérdőjeleznék a racionális világmagyarázat és életvezetés egészét. Egységes vallási, tudományos vagy politikai világgépek hiányában szerepük növekedhet. Valamiféle kíváncsiságot minden bizonnal kielégítenek, egyfajta magyarázatot adva egyes, eddig kimerítően nem magyarázott jelenségekre, s eligazításul szolgálhatnak a mindennapi élet egyes dolgaiban, anélkül azonban, hogy egységes világmagyarázatot igényelnének vagy egységes, viselkedésszabályozó elveket, erkölcsi teherterelt jelentenének. Mint egyfajta „decentralizált” világmagyarázat részei, nem igényelnek végső okokat, egységes rendező elveket sem a megértés, sem a cselekvés szabályozása számára. Adott problématerületek specializált megoldási módjaiként tudnak hatékonyan működni, erkölcsileg közömbösen, egy individualizált, pragmatikus, alapvetően racionális világ sajátos színeit, kiskapuit jelentve csak.

A szekularizációs elméletek Tomka Miklós által kiemelt három közös eleme, a szekularizáció legfontosabb jegyei: a társadalmi, gazdasági, kulturális differenciálódás, a racionalizáció és a világ deszakralizációja közül a vallásosság megélénkülése és az egyéb transzcendens képzetek megjelenése a harmadik elemet, a deszakralizálódás folyamatát, a „világ varázs alóli feloldását” érinti, fogja vissza vagy fordítja vissza egyes közösségek életében. Sajátos módon azonban ez nem érinti a szekularizálódás egészének folyamatát, másik két elemét. Sőt, mivel integrációs formákat kínál adott társadalmi berendezkedésen belül a pluralizálódott világnézet, a vallásosságot különböző módon megélni és gyakorolni kívánó csoportok számára, de nem képes többé kérdőre vonni a társadalom nagyobb része számára a világ racionális berendezkedését, végső soron elképzelhető, hogy inkább a szekularizált „világberendezkedés” véglegessé válásához járul hozzá, semmint a szekularizálódás visszavételéhez.

Irodalom

- [1] CSEPELI GYÖRGY–ZÁVE CZ TIBOR: *Európai és nemzeti kötődések magyar tizenévesek körében*. 1994. (kézirat)
- [2] MEZEI ANDREA: *Szekta és egyház a rendszerváltás után*. Társadalmi Szemle, 1994.
- [3] RÓBERT PÉTER: *Politika és vallás a közvélemény tükrében*. Politikatudományi Szemle 1., 1994.
- [4] STUMPF ISTVÁN: *Választói magatartás a generációs törésvonalak mentén*. 1994.
- [5] SZÁNTÓ JÁNOS: A vallásosság dimenziói egy szekularizált társadalomban. Szociológia, 3-4., 1990.
- [6] SZÁNTÓ JÁNOS: *Vallásosság és társadalmi rétegződés*. Lovik Sándor-Horváth Pál (szerk.): *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Vallástudományi kiskönyvtár, MTA Filozófiai Intézet., 1994.
- [7] SZE BENI OLIVÉR: *Társadalmi és vallási jelenségek a rendszerváltás után*. Társadalmi Szemle, 1994.
- [8] TOMKA MIKLÓS: *A vallás mint változó rendszer*. Szociológia, 3-4., 1990.
- [9] TOMKA MIKLÓS: *Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció*. Statisztikai Szemle, április-május., 1994.
- [10] TOMKA MIKLÓS: *A vallás változása ma Magyarországon*. Lovik Sándor-Horváth Pál (szerk.): *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Vallástudományi kiskönyvtár, MTA Filozófiai Intézet., 1990.